példáját, mely küzdelmeiben a nyelvtisztaságért gyakorlati módon szerez érvényt elveinek. Nemcsak röpiratokat ad ki a különféle szakmák idegen szavainak megnémetesítéséről, újabban egy birodalmi külön nyelvi főhatóság (Sprachwarte) felállítását kívánja, melynek feladata volna a német nyelv szeplőtlenségét fentartani kormánytámogatással, iskolák, hivatalok útján. A német kormányok különben is nagy figyelmet fordítanak a nyelvtisztaságra és nagy buzgalommal irtogatják az idegen gyomot, a mennyire lehetséges.

Ha nagy nemzetek — mint a német, melynek olyan óriási a zárt nyelvterülete — féltik nyelvük tisztaságát és eredeti szellemét, hogyne kellene olyan kis nemzetnek, mint a magyar — melynek zárt nyelvterülete, a tiszta magyar vidék, olyan csekély s még fővárosa se tiszta jellegű — fokozott erővel rajta lenni, hogy nyelve végkép el ne kóczosodjék.

A vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak áll módjában a magyar tanitói és tanári karra utasításokkal hatni, hogy az ifjúságot helyes irányba tereljék. S ha a Magyar Nyelvtudományi Társaság megokolt kérelemmel és javaslattal fordulna legfőbb művelődési hatóságunkhoz, bizonyos vagyok benne, az nem zárkóznék el a megfelelő intézkedések elrendelése elől.

Berczik Árpád.

A szólásokról.

IV.

Mielőtt a következő, annyira a mennyire rendszeres szólásgyűjteményre áttérek, meg kell emlékeznem egynéhány íróról, kiknek művei gazdag szólástartalmuknál fogva szinte gyűjteményszámba mehetnek s az utókornak ebben a tekintetben igen sokszor forrásúl szolgáltak.

4. Első helyre kell tennünk közülök Heltai Gáspár *Fabuláit*, 1566 (Szövegkiadása Imre Lajostól, Régi Magy. Kvtár IV. sz.). A mesék szövege fordítás ugyan, de inkább tartalmi, mint alaki átültetés, ennélfogva sokszor igen szabad; ezenfelül Heltai „minden fabulának az értelmét is melléie“ tette, melyet „meg sperkôlt“ és „meg ékôsitôtt“ „szent irássockal és egyéb szép bôlcz mondássokkal, és kôzbeszédôckel“. Ezekben az „értelmek“-ben, a meséknek haszonra való fordításában találjuk a szólások legtöbbjét, százon fölül; ezek nem fordítások, hanem javarészt közkeletű, sokszor igenis tősgyökeres magyarságú mondások. Nagyobb nyomaték kedvéért Heltai sokszor így is idézi őket: „szoktác mondani kôzbeszéddel“, „igazán szoktác eszt mondani“, „mondottác à régiec“, „Igazat mondottanac à régi iámboroc“, „Igy szóltac à régi magyaroc“. Találunk olyan szólást is, mely magyar történeti adomán alapszik, például a Mátyás kovácsét:

„Ez is Mattyás, amaz is Mattyás. De azért más à Mattyás király, más ismeg Mattyás kouáts“ (15. és 77. fab.). — A Fabulákon kívül Heltainak egyéb munkái, különösen Krónikája is bővelkedik szólásokban.

5. Következőnek vehetjük a Salamon és Markalf históriáját, a legrégibb népkönyvet (1577?; irodalma: *Ferenczi Zoltán*, Magy. Kszemle, 1896. 56.; *Pintér Jenő*, Irodt. II. 135. sk.). Ez valósággal tömve van bölcs és elmés mondásokkal, melyek a könyvecske népszerűsége következtében közmondásokká válva, a későbbi írók szövegeiben mindúntalan előkerűlnek s Pázmány Péter munkáitól kezdve a legújabb szólásgyűjteményig közkeletűek. Különösen a negyedik rész: „Salamon és Markalf vetélkedése“ gazdag bennük; az egész fejezet párbeszéde, mely a két főszemély közt folyik, voltaképen nem egyéb, mint közmondásokkal való szócsata, melyben a bölcs király végűl kifogyva az érvekből, *kuhit mond* s lerakja a fegyvert a furfangos paraszt előtt. Mivel a könyv fordítás, még pedig legnagyobb valószínűséggel németből (ez meg latin forrásra utal), a közmondások javarészt idegen eredetűek, sok szórúl-szóra a Biblia salamoni könyveiből való; mégis zamatos fogalmazásuknál fogva annyira magyarok, hogy hamar való elterjedésükön nincs mit csodálkoznunk. A művecskében lévő közmondások és szólásmódok száma 200-ra rúg. Bővebben Ipolyi Arnold foglalkozott velük, de forrásukhoz való viszonyuk nincs még teljesen megállapítva. (Könnyen hozzáférhető, bár újkori átírású szövege: S. és M. Az esztergomi főszékesegyházi könyvtár 1577-iki (?) példánya után kiadta dr. Kőrösy László. Esztergom, 1885. Buzárovits G. Mulattató Zsebkönyvtár. 30. sz.)

6. A Telegdi Miklós és Bornemisza Péter közt keletkezett tollharczczal megindúlnak a hitviták s velük irodalmi nyelvünk kialakulása. E vitatkozások, melyek majd elvont tételek éleselméjű fejtegetései meg körmönfont szőrszálhasogatások, majd gúnyos élczelődések, vagy a szenvedély dühében tajtékzó káromlások, minden irányban, a fennkölt magasztosságtól, le a mocskolódás saráig, feltárták a nyelv képességeit, öntudatossá tették tehetségeit. Nem lehet csodálkoznunk tehát, hogy a szólásoknak, mint a nyelvbeli kifejezés legerősebb eszközeinek, igen nagy divatjuk volt. Sajnos, hogy e szempontból ez az irodalom még ugyan kevéssé van kiaknázva, pedig a nyelvhasználat soha nem élt annyira a szólásokkal, mint ebben a korban. Egy futólagos pillantás Pázmány Péter munkáiba, különösen prédikáczióiba, rögtön szemünkbe ötleti azt a különbséget, mely az akkori színes és virágos s a mai átlagban színtelen és ösztövér szónoki nyelv közt van. A nagymester mellett és vele szemben nem kisebb buzgalommal mívelik a magyar nyelv kertjét Balásfy Tamás, Hajnal Mátyás, Sámbár Mátyás meg Pósaházi János, Matkó István és mások; igaz, hogy a kert akkor ugyancsak termette a szemetes gazt és öles dudvát, de a nyelv kutatója,

mint a tudós füvész, ezeknek is örül és beleteszi herbáriumába a bazsalikom meg rozmaring mellé. Pázmány Péter nyelve rányomta bélyegét az utódok nyelvére, minta és tekintély maradt szinte a mai napig. Példatárakat csináltak műveiből, hogy merithessen belőle az is, ki nem férhet testes és nem olcsó műveihez. Szeitz Leo, írói néven Máriafi István, a tüzeslelkü egri szervita *Kis Magyar Frázeologyiát* bocsát közre „ama magyar Tzitzerónak" munkáiból (1788), többi munkájában is Pázmány nyelvén ir; Padányi Biró Márton, veszprémi püspök, Pázmány szólásaival diszíti nem kisszámú prédikáczióit (csupán válogatott prédikáczióinak gyüjteménye: *Micae et spicae*, 1756—62, öt hatalmas ivrétü kötet), sőt egész bekezdéseket sem restel tőle kölcsön kérni; Faludi, Baróti Szabó, Noszkó Alajos, kikről alább bővebben szó lesz, Pázmányt aknázzák ki; Vargyas Endre, *Gyöngyök Pázmány Péter műveiből* czimen (1867) újra kiadja, nem annyira szólásait, mint inkább jeles gondolatait; az alig egy évtizede elhúnyt Nogáll János minden sora Pázmány tanulmányára és szeretetére vall. Nem részletezhetem jobban e helyt ezt a kérdést, csak rá kívántam mutatni, hogy a szólás-kutatásra mily fontos és hálás feladat vár Pázmány és köre szóláskincsének rendszeres feldolgozásában; nemcsak gazdagabb ez a mainál, hanem teljesebb is és nem egy szólásunk magyarázatának csak ott lelhetjük meg a kulcsát.

7. A szólásokban bővelkedő irók s a gyüjtők közt mintegy középen áll Beniczki Péter, a *Magyar Rithmusok* szerzője. Könyvecskéje, melyet halála után barátja, Bartók István adott ki állitólag 1664-ben Nagyszombatban, nagy közkedveltségnek örvendhetett; erre mutat, hogy 1803-ig (1806-ig?) tizenöt kiadásban jelent meg s manap mégis a könyvészeti ritkaságok közé tartozik.*

A *Magyar Rithmusok* a czímlap szerint két csoportra osz-

* A kiadások kérdése könyvészetileg még nincsen tisztázva. Az első, 1664-i kiadás ma már nem ismeretes, legalább Szabó Károly (R. M. Ktár) és Szinnyei (Magy. Irók) elveszettnek tartja. Nagyon lehetséges, hogy ez a kiadás soha nem is jelent meg, csak Bartóknak előszava, mely 1664-ben Nagyszombatban kelt, adhatott okot egy 1664-i kiadás létezéséről való föltevésre. Véleményemet arra alapitom, hogy Beniczkinek XVII. századi kiadásainak egyike sem készült Nagyszombatban, hanem Kolozsvárt (1670, 1700), Lőcsén (1682, 1700), Kassán (1685, 1692, 1696); továbbá hogy a kötet utolsóelőtti darabjának (Bé-fejezése ez Verseknek) végén lévő — valószinűleg a nyomtatótól származó — akrostichonnak összegezése 1670-et mutat:

NeMzetes BenICzkI Péter szenteLt VItéz VerseI
Itten VégezŐDnek = MDCLVVVIIIII = 1670.

(Az 1700-i kolozsvári kiadásban egy I betű elhanyagolása miatt 1669). Azt hiszem, hogy a Nemzeti Múzeumnak 1664-gyel jelzett, de czímlapnélküli példánya későbbi keletü; annál is inkább, mivel belőle a 203. számú példabeszéd („Szép Aszszony, és jó bor") hiányzik, a számozás pedig megszakitás nélkül folytatódik és 249-czel (sajtóhibával 240-nel) végződik, a többi kiadás 250-évei szemben. Én a kolozsvári, 1670-i kiadást (M. T. Akadémia, Ráth-Könyvtár) tartom az elsőnek. — Szinnyei (Magy. Irók) egy 1806-i kiadást is említ; ennek sem tudtam nyomára akadni.

lanak: „Első része, szép isteni ditséreteket. és penitentzia tartására inditó énekeket foglal magában. Második, közönséges magyar példa beszédeket szép oktatással." A czimek után voltaképen csak a második rész érdekelné fejtegetésünket, valójában azonban az egész szöveget kell szem előtt tartanunk, mert nemcsak a példabeszédeknek czimezett, 250 Balassi-versszak, hanem a könyvecske többi, istenes, elmélkedő és oktató verse is bővelkedik közmondásokban és hasonló velős, bölcs tételekben. Különben Beniczkinek egész ú. n. költészete ilyen irányú: versbe szedett fohászkodások, okoskodások, életelvek, melyeknek forrásai legnagyobbrészt az írónak olvasmányaiból fakadnak. Istenes énekeinek előadása igen gyakran még formájában is második személyhez intézett tanács, tételes s ezért sokszor közeljár a közmondásnak külső alakjához. A példabeszédek maguk nem tekinthetők gyüjteménynek; hiányzik belőlük a közvetlenség üdesége, megérzik rajtuk, hogy javarészüket nem egyenest a néptől vette, hanem olvasmányból. Hozzájárúl még, hogy Beniczki a közmondásokat egy szigorú versformának Prokrustes-ágyába kényszeríti. Hol kettőt-hármat egyesit, nagyjában értelmi egyezéssel; hol körűlírással értelmezéssel, magyarázattal bővíti, elter-tyeszti, megfosztva őket legjellemzőbb tulajdonságuktól, a sokatmondó rövidségtől, csattanós velősségtől. A maga korának azonban ez a terjengősség úgy látszik tetszett, különben nem fogytak volna annyira az egymásután következő kiadások. Erdélyi János veti először szemére (Magy. Közm. Könyve. 1851. 450), hogy „Kezde . . . bannyaskodni velök, midőn versbe nyujtá ki a tömör rövidséget." Külön ismertetést szentel Beniczki példabeszédeinek Imre Sándor (Árvízkönyv Szeged javára. 1880) a ki őt még többé-kevésbbé gyűjtőnek tartja, de már észreveszi, hogy egyikmásik közmondása nem régi, hanem irodalmi eredetű s a középkori latinság kedvelt sententiáiból s hasonló forrásokból való. Népi gyűjtő voltát teljesen megdönti Kovács Dezső (B. P. élete és költészete. Irodt. Közl. 1907 és különny.), a ki, a mennyire szólásirodalmunk mai segédeszközei engedik, kimutatta, hogy jórészük latin axiomák,* bibliai *locusok* átdolgozása; Pázmány Péter prédikáczióiból való gondolatoknak versbefoglalása; s minthogy Pázmány bővelkedik közmondásokban. az ő szövegében talált szólásoknak kiszemelgetése és a vers nyügeibe való szorítása. Részletes kimutatás itt sem lehetséges még manap, mig a régibb irodalom anyaga összegyűjtve és rendszerezve

* Ilyennek nézem példáúl a „Más ugyan azon Szerentsének álhatatlanságrúl" szóló versnek 7. szakát:

A' Kristály üveg-is, mikor szebb, 's tündöklik,
akkor ő leg-gyengébb 's hamaráb el-romlik.

Ennek eredetije Publius Syrius mondata lehet: „Fortuna vitrea est, quum splendet, frangitur", a mit a német igy mond: „Glück und Glas, wie bald bricht das."

nincsen. Mindenesetre akad Beniczki példabeszédei közt olyan is, a melynek alapja közszájon forgó közmondás, de gyűjtőnek őt semmiképen sem mondhatjuk.

Beniczki egyik-másik közmondásszerű mondását kétszer is idézi, példabeszédeiben, meg más versében, hol szó szerint, hol módosítva; például:

A' Pénteki örőm, Pénteki vig tántzot
Vasárnapi ürőm 'S meg-evett malatzot
Síralomra változik. Vasárnapi bú talál.
Hogy e' világ . . .) (Péld. 94.)

A mai közhitben is: pénteki nevetés, vasárnapi sírás.

Mert a' kőtelesség,
Nem leg-kissebb inség,
Ki van más birtokában.
Sok álom szakasztást,
Tőrődést 's udvarlást,
Tőrve nyőg a' magában,
A' ki más asztalán,
'S nem maga tányérán,
Akar enni a' kontzban.

Ez megvan a „Hogy a' szabadságnak . . .“ cz. versben s a szakok sorrendjének megváltoztatásával a Péld. 136. szakában is; ugyancsak a Péld. 137. száma szintén az előbbi versben; a „Karón varjút mutat“ a Péld. 140. szakában és az „Ember fogad fogadást, ageb ki meg-állya“ cz. versben, mely különben végig, 13 Balassi-szakon, a czimül írt s a magyar történelemben nevezetessé vált szólásnak fejtegetése.

Beniczki forrásai közé Zrínyi Szigeti veszedelmét is merném sorolni (megj. 1651), mivel a szerencséről való fejtegetései (a maga korában különben közhely) nagyon egyeznek a Zrinyiéivel; egy verse pedig igen csekély különbséggel teljesen egyezik:

A' vitéz embernek,
Kell szerentséjének,
Engedni-is gyakorta. (Péld. 51.)

. . . az vitéz embernek
Kell valamit engedni az szerencsének. (Szigeti Vesz. I. 43.)

Viszont Beniczkit tartom Faludi „A forgandó szerencse“ cz. verse forrásának:

Szerentse kerekin azért okossan űly.
Tűndér változásán hogy-meg ne szégyenűly,
Mikor rád mosolyog, mások kárán tanúly,
bíztatása után vakmerőn ne indúly.
(„Más ugyan azon Szerentsének . . .“)

Ez az egy versszaka szinte sorról-sorra egyezik Faludiéval, a többinek gondolata, sőt egyik-másik kifejezése szintén egybevág.

Van Beniczki Példabeszédei közt olyan is, a melynek eredete

népdal lehetett, tartalma legalább azonos egy ma is országszerte számos változatban, „Kerek ez a zsemlye“ nótájára énekelt bordalnak:

Kár vitéz férfinak,
'S Kegyes jó Aszszonynak
Meg-vénhedni időtűl;
Kár a' serény lónak,
Mint sebes sólyomnak
Bénnúlni tőrődéstűl.
(Péld. 214.)

Jó bor, jó egészség,
Szép asszony, feleség;
Szép asszonynak, jónak
A jól járó lónak*
Kár megöregedni.

Itt tehát Beniczki példabeszéde mintegy ennek a nótának régi voltát bizonyítja.

Igen érdekes a 139. sz. példabeszéd:

Farkas ha koplal-is
Nem tserélne még-is
A' Kalmárok ebével:
Ebnek vas lántz nyakán
Kőtve szekér farkán
Noha lakik jó lével.
Farkas, Úr magának,
Örül szabadságnak
Ritkán útik vesszővel.

Ugyanezt a gondolatot még egyszer ilyen hosszúra nyujtva írja meg Beniczki a „Hogy a' szabadságnak ...“ czimű versében; de ez egyszersmind Petőfi két költeményének „A kutyák dala“ s „A farkasok dala“ czimüeknek, is tartalma, miket 1847-ben írt és az Életképekben két hasábban egymás mellé nyomatott. Nem tudok róla, hogy Petőfi ismerte-e Beniczki verseit, de az egyezés, különösen Beniczki hosszabb versével, meglepő. Különben fentidézett példabeszéd első három sora szórúl-szóra belekerült Kis-Viczay Adagia-iba (273. l.), innen Szirmay Hungaria in parabolis-ába (II. 32), Erdélyi pedig Szirmayból idézi (2562. sz.), de már egy kis módosítással. Petőfi talán már közmondásnak ismerte s így alkotta meg belőle a tányérnyaló jóllétnek s a nyomorgó szabadságnak megkapó képét.

Beniczkinek költői értéke igen csekély; közmondásgyűjtőnek nem nevezhetjük; megtartójuknak sem, hisz valósággal elrontotta őket. Mégis fontos helye van a szólásgyűjtemények irodalmában, mert sok kiadásban elterjedt művecskéjével az utódok hosszú sorának forrásává lett, verseit fölvették az iskolai olvasmányok közé (l. Kovács Dezső i. ért.), s a közmondások gyűjtői közt szinte a legújabb időkig tekintélyszámba ment. Elődeihez való viszonyában még sok a tisztázandó; az utókorra való hatása azonban könnyebben mutatható ki s erről alább még szó lesz.

8. Nem maradhat említés nélkül e sorozatban a Thökölykorszaknak párbeszédes emléke, az Actio curiosa, mely

* Imre S. i. értekezésében figyelmeztet erre az egyezésre, s a nóta negyedik sorának változataira: „jó járású lónak“, „kedvemre valónak“, „jól szövő-fonónak“.

szólástörténeti szempontból ennek az időnek legbecsesebb maradványa. Az emlék, mely Thaly Kálmán szerint 1678-ból való, teljesen csak nagyon későn lett ismeretessé, mikor Thaly *Kőszeghy Pál* versével: Bercsényi házasságával együtt kiadta (Bpest, 1894, a M. T. Akad. kiadványa s a Tört. Tárban is 1894, 309. sk. ll. — Kivonatosan már 1872-ben, az *Adalékok* I. kötetében, 76. sk. ll.), pedig különösen nyelvi tekintetben valósággal elsőrangú értékű. A nyolcz „beszéd"-nek folyamán ugyanis *Gaude uram* a párbeszédek főalakja, csak úgy ontja a zamatos, körmönfont, néha vaskos közmondások, szólásmódok és szóláshasonlatok özönét, menten minden irodalmi hatástól, azonmód, a hogy a Dunántúl földjén termettek; ezért becsesebb, mint a száz évvel régibb Salamon és Markalf is. Van benne néhány elavult szólás is, de van olyan is, mely nem egy ma élőnek első előfordulása: Tamás vagyok benne; eb ura fakó stb. Sem gyűjtőnek, sem magyarázónak ezt a forrást mellőznie nem szabad.

(Folytatjuk.) TOLNAI VILMOS.

A tővégi magánhangzókról.

III.

8. *tömlöcz* (alakv.: a HB.-ben ragozott alak: „ez vilag *timnucebelevl*; más alakv.-ok: ? *Thimelch* hegy OklSz.; ? *temelch* Schlägli-szój., *temnecz* NySz., *tömlecz*, *temlecz*, *temlëcz*, *tëmlecz*, *tëmlëcz* MTsz.): carcer, gefängniss;

≺ ó-egyh. szláv *тъмьница* (alakv. *темьница* JAGIĆ Cod. Mar., ŠČEPKIN, Sav. kn.: szótár: carcer), bolg. *тъмница* (carcer GEROF alakv. *тъмницъ* MIKL. Lex. p., *темницѝ*, *тѝмницѝ* CANKOF), szerbhorv. *tàmnica* (alakv. *tàvnica* kerker VUK[3], kaj.-horv. *temnìca* BELLOSZT., HABD., JAMBR.: id.), szlov. *temníca* (id. PLETERŠ., *tamnica* JANEŽ.), t. *temnica*, cs. *temnice* (JUNGM. „carcer" is), lengy. *ciemnica* (LINDE, „carcer" is), or. *temnìca* (DALJ.,[3] carcer); lásd MIKL. EtWb., Slav. El. stb.

9. *zászló* (alakv. *zásztou* [vö. 1095-ben szn.-i *Zaztou* OklSz., iráshibából *zathow* Beszt.-szój.], *zásztó* [vö. *zazto* Schlägli- és Beszt.-szój., NySz., iráshibából *zato* Schlägli-szój.], *ászló*, *lászló* MTsz.): signum, vexillum, fahne, standarte;

≺ egyh. szláv *zastava* (vexillum, a Bellum Troj. középbolg. és egy XVI. sz.-i szerb emlékben MIKL. Lex. p.; másutt „cohors, insidiae" a jelentés l. u. o. és SREZNEVSKIJ Mat.), kaj.-horv. *zastàva* (vexillum, signum, imago BELLOSZT., *zástava* JAMBR., *zastava* HABD., *zàstava* VUK[3], IVBR.), szlov. *zastâva* (fahne, flagge PLETERŠ.), t. *zástava* id., cs. *zástava* (cohors, fahne JUNGM.), hazai kisor. *zástava* (zászló MITRÁK, CSOPEI). A szláv szó eredeti hangsúlya **zastàva*. Vö. MIKL. EtWb., ASBÓTH Arch. XXII. 465., Izvj. VII. 4., 277.; hibásan MIKL. SlavEl.